

MARKAZIY OSIYO VA AMIR TEMUR: AHOLINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH SIYOSATI

Samandarov Sanjarbek Saidovich

Samarqand davlat universiteti Tarix fakulteti III bosqich talabasi.

e-mail: samandarovsanjar15@gmail.com

Annotation

In this article, information will be provided on measures taken by Amir Temur's policy in Central Asia with the priority of the law and the criteria of justice in social protection of its population, ensuring their rights and interests.

Keywords and phrases: Central Asia, history of statehood, Amir Temur, public policy, social protection, reforms, rule of law.

Аннотация

В этой статье будет представлена информация о мерах, принимаемых политикой Амира Темура в Центральной Азии с приоритетом закона и критериев справедливости в социальной защите ее населения, обеспечении их прав и интересов.

Ключевые слова и фразы: Центральная Азия, история государственности, Амир Темура, государственная политика, социальная защита, реформы, верховенство закона.

Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma'naviyati o'zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta'siri bilan xalqimiz tarixida alohida o'rin tutadi. Shuning uchun ham Birinchi prezidentimiz qayd etganlaridek, «...bizning tariximizda Amir Temurdek ulug' siymo bor ekan, uning qoldirgan merosi, pandu o'g'itlari bugungi hayotimizga hamohang ekan, oldimizda turgan bugungi muammolarni

yechishda bizga qo‘l kelayotgan ekan, bizning bu merosni o‘rganmasdan, ta’riflamasdan, targ‘ibot qilmasdan haqqimiz yo‘q» [1: 414-b].

XIV asr o‘rtalarida Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, Amir Temurning siyosat maydoniga chiqishi va uning markazlashgan davlatni vujudga keltirish uchun kurashi to‘g‘risida so‘zlashdan avval, XIV asrning 40-60 yillarida Movarounnahrda tarixiy vaziyat qanday edi, degan savolga javob berishi, ana shu davrdagi ijtimoiy-siyosiy ahvolga qisqacha to‘xtalib o‘tishi uchun quyidagilarga e‘tibor qaratishi maqsadga muvofiqdir. Bu xususda akademik I. Mo‘minov: "Bu davrda Movarounnahrda chet el qaramligidan, mo‘g‘ul xonligidan ajralib mustaqil, kuchli hokimiyat tuzishdan manfaatdor bo‘lgan aslzodalar orasidan ayrim guruhlar yetishib chiqa boshladi” deb yozgan edi. Chig‘atoy ulusi hokimi Kebekxonning 1318-1326 yillardagi ma‘muriy va pul islohoti o‘tkazishdan va boshqa ishlardan ham maqsadi shunday bo‘lsa kerak. Chingiziylardan chiqqan xon Qozonxon ham xuddi shunday Kepepxonga o‘xshab boshqacha siyosat yurgizishga harakat qildi”. Amir Temur o‘tkir siyosatchi bo‘lgani uchun bu vaziyatni yaxshi baholadi, unga alohida e‘tibor berdi. Faktlarga murojaat qilaylik. Movarounnahrning sharqiy –shimoliy tarafida joylashgan Mo‘g‘ilistonni olib ko‘raylik. Ilyosxo‘jaxon o‘ldirilganidan so‘ng (1369), bu mamlakatda ham feodal tarqoqlik va o‘zaro urushlar kuchayib ketadi. Mamlakatning sharqiy qismida dug‘lot amirlaridan Qamariddin , Yettisuv va Chu taraflarda , Anqo to‘ra, Issiqko‘l atrofidagi o‘lkalarda Mir Karimberdi, mamlakatning yana bir tarafida Mir Haqberdi o‘ziga xon, o‘ziga bek bo‘lib olgan edilar [2: 8-b].

Amir Temur: “Davlat asosini o‘n ikki ijtimoiy toifa: “1) sayyidlar, ulamo, mashoyix, fozil kishilar; 2) ishbilarmon, donishmand odamlar; 3) xudojo‘y, tarkidunyo qilgan kishilar; 4) no‘yonlar, amirlar; 5) sipoh va raiyat; 6) maxsus ishonchli kishilar; 7) vazirlar, sarkotiblar; 8) hakimlar, tabiblar, munajjimlar, muhandislar; 9) tafsir va hadis olimlari; 10) ahli hunar va san’atchilar; 11) so‘fiylar; 12) savdogar va sayyohlar tashkil etishini aytib o‘tgan. Uning taqdirini esa uch narsa : podsho, xazina va askar hal qiladi” [3: 8-b].

Amir Temur o‘zi yashab turgan jamiyatni eng yetuk ijtimoiy tizimga aylantirish, farovon hayot qurish maqsadidagina kurashib qolmay, balki bu g‘oyalarning butun

dunyoda tantana qilishiga ham ishongan edi. Faqat shu maqsaddagina u harbiylik libosini kiygan edi. U ana shunday maqsadlarda jahongirlik qilgan har bir davlat boshlig'i, asosan, to'rt narsani xotirasida saqlash kerakligini uqtiradi: birinchidan, qaysi mamlakatni zabt etmoqchi bo'lsa, to'g'ri tadbir va kengash bilan ish tutish; ikkinchidan, xatoga yo'l qo'ymaslik uchun har bir ishni ko'p o'ylab, sergaklik va ehtiyotkorlik bilan qilish; uchinchidan, o'z atrofida aslzoda er yigitlarni (amirlarni) to'plash va birlashtirish; to'rtinchisi, bugungi kunning ishini ertaga qoldirmaslik [4: 117-b].

Amir Temurning jaxon xalqlari tarixi va sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi asosan quyidagilardan iborat: Markaziy Osiyo, Xuroson, Eron, Afg'oniston xalqlarini mo'g'ul bosqinchilaridan ozod qildi, bu hududdagi siyosiy tarqoqlik va o'zaro nizolarga barham berib, qudratli markazlashgan davlat tuzdi, Rossiyaning mo'g'ullar istibdodidan xalos bo'lishiga ko'mak berdi. Yevropa xalqlarini Usmonli turklar imperiyasi tahdididan saqlab qoldi; O'rta Sharqda yashovchi turli tillarda so'zlashuvchi, har xil diniy mazhablarga mansub xalqlarni bir-biriga dushmanlik kayfiyatidan xalos qildi, ularning an'analari, san'at va madaniyati yaqinlashuvini ta'minladi. G'arb va Sharqni bog'lab turuvchi xalqaro «Buyuk ipak yo'li»ni qayta tikladi va rivojlantirdi. Movarounnahr shon-shuhratini dunyoga tanitdi, o'lkaning ilmu fani, hunarmandchiligi, arxitekturasi, san'at va madaniyatini mislsiz darajada rivojlantirdi, ya'ni «Temuriylar renessansi»ga asos soldi; poyqadami yetgan joylarda islom dini mavqei va ta'sirini oshirdi, insoniyat taraqqiyotida davlatchilik tizimini yuqori pog'onaga ko'tardi, uni yangi qonunlar va tartib-qoidalar bilan boyitdi, harbiy san'atni mukammallashtirdi. Shariat va dunyoviy qonunlarga tayangan yangi huquqiy tizimni rivojlantirdi.

Amir Temur ramzlari, timsollari faqat davlatni idora qilish vositasi yoki tamg'alaridan iborat bo'lmay, balki harbiy tuzilmalarda ham qo'llangan edi. Masalan, rus tarixchisi V. Cherevanskiy: “Temur jangovar hayotining ikkinchi yarmida qo'shinlarini qiyomiga yetkazadi. Chunonchi bir xil rang-tusdagi otlar jamlandi. Askarlar bir xil libos kiydilar”, deb yozadi [5: 86-b]. Amir Temurning harbiy yurishlari, jangu jadallarining oqibatlariga baho berilar ekan, shuni alohida ta'kidlash

kerakki, uning faoliyati qo‘yilgan maqsad va rejalari jihatidan ikki bosqichga bo‘linadi. Birinchi bosqich (1360-1386) da Amir Temur Markaziy Osiyoda markazlashgan davlat tuzish yo‘lida Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo‘lgan mahalliy zodagonlardan iborat ijtimoiy kuchlar (mulkdor dehqonlar, harbiylar, hunarmandlar, savdogarlar va ruhoniylar) yordamida tarqoq mulklarni birlashtirish uchun kurash olib bordi. Amir Temurning bu davrdagi faoliyati O‘rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti taraqqiyoti yo‘lida shubhasiz ulkan ijobiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda tarqoqlik tugatilib, markazlashgan davlatning tashkil topishi ijobiy oqibatlariga olib keldi. Mamlakat ichki kuchlarini va mo‘g‘ullarning bir yarim asrlik hukmronligi natijasida bo‘hronga uchragan iqtisodni tiklash uchun qulayroq sharoit vujudga keldi. Ayni vaqtda xo‘jalikning asosi bo‘lgan dehqonchilikda muayyan siljishlar ro‘y berdi. Yangi-yangi ariq (kanal)lar qazilib, dehqonchilik maydonlari kengaydi. Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo rivojlandi, fan va madaniyat ravnaq topib, shaharlar obodlashdi va gavjumlashdi. Amir Temur biror mamlakatni tasarrufiga olishdan avval albatta o‘sha joy aholisiga tinchlik yo‘lini taklif etgan, bu yo‘l inkor etilgan holdagina harbiy kuch ishlatgan. Temur hukmronligi davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayotda sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Yangi sug‘orish kanallar qazilishi va ayrim eskilarining tiklanishi, ekin maydonlarining kengayishiga olib keldi. G‘alla, paxta va boshqa an‘anaviy qishloq xo‘jalik ekinlari bilan bir qatorda yangi zig‘ir, poliz ekinlari (masalan, qovunning "Miri Temur" navi), xurmo ekila boshlagan. Temur farmoniga ko‘ra ekinzorlar yaqiniga o‘tov o‘rnatish ko‘shni rahbarlariga taqiqlangan. “Mubohisi sharif bo‘lub, har masala xususida foydali va latif so‘zlar bo‘ldi. Jumladan, fazl va kamol hamda adl va ixson fazilatlari xususida mubohisda hazrat sohibqiron himmatidin ulamo va fuzalog‘a xitob qilib dedikim: «Ulamo har zamonda podshohlarga buyuk nasihatlar qilg‘onlar va xayrli ishlarga targ‘ib qilg‘onlar na nomunosib harakatni man etkonlar. Bu asrda sizlar hech irshod qilmaydursizlar. Va ne qilmoq, va ne qilmamoq xususida menga hech nimarsa demaysizlar» [6: 279-b].

Shaharlar va shahar atrofi aholisidan na jon solig‘i va na boj olinardi. Birorta ham askarning doimiy turish uchun shaxsiy kishilar uyini egallashga yoki

fuqarolarning molini va boyligini o‘zlashtirib olishga haqqi yo‘q edi. “Barcha ishlarda, – degan edi Amir Temur, – bu ishlar qaysi o‘lka xalqiga taalluqli bo‘lmasin, hokimlarning adolat tomonida qattiq turishlariga buyruq berilgan. Qashshoqlikni tugatish maqsadida boshpanalar tashkil qildimki, kambag‘allar ulardan nafaqa olib turardilar”. Bundan tashqari, Temurning soliqlar haqidagi qoidasi juda muhim ahamiyatga egadir. Temur yozadi: “Soliqlar yig‘ishda xalqni og‘ir ahvolga solishdan yoki o‘lkani qashshoqlikka tushirib qo‘yishdan ehtiyot bo‘lish zarur. Negaki, xalqni xonavayron qilish davlat xazinasining kambag‘allashishiga olib keladi, xazinaning bequvvatligi harbiy kuchlarning tarqoqlanishiga, bu esa, o‘z navbatida hokimiyatning kuchsizlanishiga sabab bo‘ladi...” [7: №8].

Foydaniilgan manba va adabiyotlar:

1. Amir Temur – faxrimiz, g‘ururimiz // Ma’naviy yuksalish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998.
2. Ahmedov A. Amir Temur darslari. –T: Sharq, 2001.
3. Temur tuzuklari. G‘afur G‘ulom nashriyoti, Toshkent, 1991-y.
4. V. Cherevanskiy V. Amir Temur, Moskva nashriyoti, 1999, 86-bet.
5. Temur tuzuklari. G‘afur G‘ulom nashriyoti, Toshkent, 1991-y.
6. Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma. –T.: Sharq, 1997.
7. Якубовский А.Ю. Самарканд при Тимуре и Темуридах. -Л., 1933. 3 // Вопросы истории, 1946, -№ 8-9/